

- ONG, Jackson Walter (2006). *Technologizace slova*. Praha, Karolinum.
- OTTO, Rudolf (1998). *Posvátno*. Praha, Vyšehrad.
- REZEK, Petr (2010). *Tělo věc a skutečnost v umění šedesátých a sedmdesátých let*. Praha: Jan Placák – Ztichlá klika.
- HEIDEGGER, Martin (2006). Věc. In: *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH, s. 7–38.
- SCARPETTA, Guy (1988). *L'artifice*. B. Grasset.
- SONTAGOVÁ, Susan (2002). *O fotografii*. Praha a Litomyšl: Paseka a Barrister & Principal.

Summary

„Voice calling in the desert street“ – Some captivated remarks on Petr Rezek's book

The author concentrates on the question of „being with work of art“ with regards to thoughts in Petr Rezek's book *Tělo, věc a skutečnost v umění šedesátých a sedmdesátých let*, e. g. how to understand the art, what is the core of critic's point of view on work of art, what is the rule of spectator's or reader's enchantment with the work of art or what are the relations of contemporary art to the European art tradition.

Mgr. Blanka Činátlová, Ph.D.
Ústav české literatury a literární vědy
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
nám. J. Palacha 2
11638 Praha 1
Blanka.Vankova@seznam.cz

Sémantická redundance ve staroslověnských kompozitech

Lukáš Zábranský

Kompozita – nejen ve staroslověnině – představují fenomenální úkaz, který díky své explicitnosti, exaktnosti, analytičnosti, ale i možnostmi klasifikace/analýzy (např. z hlediska slovnědruhového, z hlediska vztahů mezi jednotlivými komponenty, dále z hlediska třídění domácích či cizích, resp. hybridních složenin, z hlediska kalkování apod.) poutá pozornost badatelů. Specifické lexémy tvořené skládáním umožňují vyjádřit mimořádný sémantický obsah; navíc z povahy věci dokáží díky své exkluzivitě, neotřelosti a vysokostylovému založení samy o sobě přibližovat svědectví doby; v stsl. odrážejí kulturu a styl života v dané epoše, ať již byly starší, zděděné z praslovanštiny, nebo na straně druhé kompozita – neologismy vznikající zejména u překladové literatury pro potřeby vytvořit adekvátní ekvivalenty pro řecké výrazy v textech biblických (zde se nalézá kompozit méně, zvláště v evangeliích) a liturgických (zde se nalézá kompozit více), homiletických a hagiografických (zde využití kompozit záleží na autorovi, resp. překladateli), ale i z potřeby vytvořit termíny právní. Lze tak pozorovat na tvorbě kompozit jednak možnosti zvýšit pestrost jazyka, jednak napodobování řečtiny. Kompozita ve staroslověnině jsou důkazem vznachu slovo tvorby tohoto jazyka a kultury doby, kterou zachycují.

Rozdílnost slovních forem z hlediska míry explicitnosti zpracoval na materiálu českých lexémů P. Mitter (Mitter 2007/2008). Obecné poznatky získané prostřednictvím zkoumání nejen kompozit českých, ale i německých, slovenských a dalších, lze částečně vztáhnout i na stsl. materiál. Ke shodám v onomaziologickém zpracování obsahu dochází tehdy, jestliže pojmenování téhož obsahu v relevanci typu kompozitum–kompozitum mezi staroslověninou a řečtinou vychází ze stejného příznaku. Děje se tak při přejímání vnitřní formy, tedy při kalkování, stejnou mírou explicitnosti tak např. pozorujeme při porovnání ř. φιλοπρωχος a stsl. любопиль. Možnost takové tvorby lexika je dána skutečností, že do značné míry byla stará řečtina typologicky podobná staroslověnině (morfologicky dominance flektivního typu – přítomnost skloňování i časování).

Je vcelku snadné utvořit, jak to učinil ve své studii P. Mitter, obecný řetězec vyjadřující míru explicitnosti vyjádření obsahu se sestupnou tendencí: slovní spojení, juxtapozice, čistá kompozita (explicitní vyjádření onomaziologické

báze), kompozita tvořená komplexními postupy (neexplicitní vyjádření onomaziologické báze); nejnižší míru explicitnosti vykazují jednoslovná pojmenování, tedy deriváty. Zkratky a zkratková slova z řetězce vylučujeme pro jejich existenci na úrovni grafické (v stsl. nelze uvažovat o zkratkách typu graficko-fónických) a graficky zkracovaná kompozita v rukopisech užíváme po vzoru normalizace záhlaví hesla SSr a SJS pouze rozepsaná. Z toho je zřejmé, že např. ř. *κακουρυία* vykazuje stejnou míru explicitnosti ve vyjádření obsahu jako ekvivalentní stsl. *зѡлодѣиство*, avšak další překladová možnost – *зѡлоба* – již bezpochyby disponuje nižší mírou explicitnosti (také zastupuje mírou explicitnosti celou řadu odpovídajících řeckých předloh: *κακία*, *πονηρία*, *μοχθηρία* a další). Nejzajímavější komparaci nabízí přítomnost různých stsl. forem odrážejících ř. předlohy, jako je tomu v případě výše uvedeného ř. kompozita *θαυματουργήμα* a jeho stsl. ekvivalentů, které uvádíme dle míry explicitnosti vyjadřovaného obsahu se sestupnou tendencí: *чѡудесное дѣло* → *чѡудодѣяние* → *чѡудо*. Je patrné, že již sám spojovací morféma znejasňuje explicitnost informace. U samotných kompozit pak záleží na faktu, zda se setkáváme s vnitřním či vnějším typem; u vnitřních kompozit bývá onomaziologická báze vyjádřena explicitně, avšak u vnějších nikoliv. Dále je též značný rozdíl mezi kompozity vzniklými čistou kompozicí, např. kalk z ř. sousloví *θεοῦ νουμή* přeloženého do staroslověnštiny čistou kompozicí jako *богонекѣста* (kde je až na konektém -o- onomaziologická báze explicitní), a mezi komponenty vzniklými komplexními postupy, kde je onomaziologická báze explicitně vyjádřena pouze prostřednictvím sufixu (např. *крѡвоточница*), či není explicitně vyjádřena vůbec (např. *кодоносцѣ*).

Z hlediska typologického jsou řečtina a staroslověnština v jistých aspektech odlišné jazyky (hlavně slovtvorbou a syntaxí). Typologická teorie byla původně rozpracovaná zejména v morfologické vrstvě, později i v ostatních (nás zajímá především lexikální). Podle Skaličky (Skalička 2006, s. 1120–1123) je stará řečtina typickým flektivním jazykem s některými rysy typu izolačního a aglutinačního, které byly v dalším vývoji řečtiny více rozvinuty (např. aglutinační rys byl rozvinut růstem analogie). Z hlediska lexikálního je však podstatné, že ve staré řečtině je důležitý podíl polysyntetického typu, zatímco introflektivní prvky hodnotí Skalička jako nedůležité. Tento podíl polysyntetického typu dle Skaličky zůstává stejně důležitý jak v řečtině staré, tak i v řečtině nynější. Projevuje se to právě tvorbou kompozit. Ta se kromě stsl. (pod přímým vlivem řečtiny) v balkánských jazycích objevuje ve větší míře pouze v albánštině (*bregdet* „mořská pláž“, doslova „mořskopláž“, *fjalëkryq* „křížovka“, vlastně „slovokříž“). Podle Skaličky má stsl. svoji dominantu ve flektivnosti jako důsledek základu protobulharského. V bulharštině jako takové se později zvyšuje podíl izolace a aglutinace, avšak převaha flektivního typu u sloves zůstává.

Polysyntetický typ se z balkánských jazyků odráží výrazněji v podobě kompozice ve staré řečtině, méně ve staroslověnštině. Tato nižší míra výskytu kom-

pozit ve staroslověnštině oproti řečtině je vyvoditelná i z nestálosti výskytu kompozit ve stsl. památkách, dále v absenci slovanských slovesných kompozit (či v jejich kvantitativně zanedbatelné míře) a dále i v tom (jak jsem poukázal výše), kterak se vedle stsl. kompozit vyskytují synonyma ve formě sousloví či jednoduchých lexémů.

Za nejvíce inspirativní odrazový můstek lze považovat vydělení skupin ekvivalentů v rámci vztahu řečtina → staroslověnština, jak je podala Ralja Cejtin (Cejtin 1986, s. 208–211). Vymezuje zde 6 skupin řecko-staroslověnských lexikálních paralel: první skupina, kdy řecké kompozitum má ve staroslověnštině paralelu v jednoduchém lexému – např. *υικηφόρος* – *повѣдѣтель* (Supr 467:25); *κληρονομία* – *достоѣяние*, *наслѣдие* (Mt 21:38 Zogr Mar As Sav; v hesláři ŘSI /dále jen HŘSI/¹ najdeme však i jiné překlady: *наслѣдование*, *наслѣдствие*, *наслѣдство*, *наслѣждение*, *обѣтование*, *часть*). Podobně u dvojice *κακουρυία* – *зѡлоба* (Sin Ps34:17) nacházíme v HŘSI též kompozitum *зѡлодѣиство*, vedle toho i jednoslovné *проказѣство*. Druhou početnou skupinu představují řecká kompozita, která jsou ve staroslověnštině přeložena souslovími, např.: *θαυματουργήμα* – *чѡудесное дѣло* (Supr 317:27, vedle toho však v HŘSI je doložen i ekvivalent jednoslovný a kompozitum – *чѡудо*, *чѡудодѣяние*). Podobně řecké kompozitum *ψευδοπροφήται* má svůj protějšek ve staroslověnštině v sousloví – *лѡжии пророци* (Zogr Mk 13:22 – zde HŘSI nenabízí další synonymum, slovo *лѡжипророкѣ* však existuje a je doloženo za daný řecký ekvivalent v mladších památkách); podobný příklad vidíme ve dvojici *ψευδόμαρτυς* – *лѡжь сѣбѣдѣтель*, např. Mar Mk13:22; v HŘSI doloženo také *лѡжесѣбѣдѣтель* a *лѡжи сѣбѣдѣтель* (zde není zcela jasné, zda se jedná o kompozitum nebo o sousloví). Třetí skupinu vymezuje Cejtin jako nesložená řecká slova přeložená do staroslověnštiny souslovími, např.: *κόσμος* – *вѣсь мирѣ* (Zogr Mar As J18:37 – opět v rámci HŘSI nalézáme další překladové možnosti v podobě izolovaných slov: *вѣкѣ*, *краса*, *лѣпота*, *мирѣ*, *народѣ*, *сѣбѣ*). Čtvrtá množina lexémů je určena situací, kdy řecké nesložené slovo má ekvivalent ve staroslověnském kompozitu, např.: *ὄδρια* – *кодоносцѣ* (v HŘSI nacházíme i překlad tvarově jednoduchým *вѣдро*), *κῆπος* – *врътоградѣ* (v HŘSI též *врътъ*, *врътапѣ*, *градѣ*, *оградѣ*), *μοναχός* – *чрьноричьцѣ* (je doloženo také nesložené *чрьньцѣ* a přejaté *мзнихѣ*). Vedle této skupiny je pro výzkum nosná skupina pátá, kdy řecké sousloví má svůj ekvivalent ve staroslověnském kompozitu, např.: *θεοῦ νουμή* – *богонекѣста*. Šestá je početná skupina příkladů, v nichž došlo ke kalkování řeckého kompozita na kompozitum staroslověnské a některé modely kompozit nacházejí tendenci k téměř šablonovitému užití. Řecká kompozita jsou zde přeložena analogickými

¹ *Řecko-staroslověnský slovník – index* vzniká v rámci grantu na půdě Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., heslář používám s laskavým svolením vedení SLÚ.

stsl. slovními útvary, např.: φιλόπτωχος – *любопитъ*. Pro výzkum sémantické redundance je zásadní právě tato šestá skupina.

Sémantická redundance v kompozitech je můj pracovní název pro jev, kdy pod vlivem kalkování z řečtiny dochází v důsledku kvantity formy k jejímu částečnému vyprázdnění. Zavedený pojem „sémantické vyprazdňování“ neužívám (kromě důvodů kognitivních – nelibé konotace) z toho důvodu, že k vyprazdňování došlo již ve staré řečtině, zatímco otisk tohoto vyprázdnění ve staroslověštině se dále nevyvíjí (staticky tu pozorujeme sémantickou redundanci). Tento fenomén nebereme v úvahu při reduplikaci kořene, tedy zkoumáme pouze ta dvoukořená kompozita, která vznikají ze dvou geneticky rozdílných kořenů. V tom případě pozorujeme kreativní ornamentálnost formy, přičemž sémanticky vzato se nejedná o plnohodnotné formy kompozit. Na tento jev upozornil na příkladu čtyř kompozit R. Večerka (Večerka 2006, s. 246–247), když konstatuje: „Z kanonických památek je nástup etymologického postupu při překládání řeckých kompozit dobře patrný v Supr v slovech, jako jsou např. *доброговѣннѣ* „zbožnost“, jehož komponent *добро-* překládá doslova a vlastně nadbytečně složku *eu-* řec. předlohy *eulabeia*, neboť toto řec. slovo má dostatečný ekvivalent v pouhém *говѣннѣ*, jak je přeloženo v EuchSin; participium *дѣлготръпа/дѣлзготръпа* má první složku *дѣлго-* za *makro-* řec. participia *makrothumōn*, ale sloveso *makrothumein* je v Sav jinak přeloženo i pouhým *трьпѣти/трьп-*; *добро-родѣнъ* „dobrého rodu, urozený“ překládá řec. *eugenēs* etymologicky oběma jeho složkami, ale za totéž adjektivum je v evangeliích ještě perifráze *добра родѣ*; *доушеговѣнъ* „hubící duše“ napodobuje svým vnitřním skladem řec. *psukhopthoros*, ale to má ekvivalent v perifrázi *проковѣнъ доуши*, doložené v samém Supr na jiném místě.“ Velmi podnětný příklad, na kterém je dobře patrný nástup etymologického postupu při překládání řeckých kompozit, představuje lexém *дѣлготръпа* (za řecké adjektivum i participium – *μακροθυῶν*, *μακρόθυμος* – *trpělivý*, *shovívavý*, SSr – s. 189, Supr); u tohoto kompozita vyvstávají otázky hned dvojího charakteru: první je morfologická a druhá sémantická. Zamysleme se nad tím, zda lze vůbec hovořit o mutaci, když již základové sloveso vykazuje polysémii: *трьпѣти* (*trpět*, *trpělivě snášet*, *očekávat*, *vytrvávat*, SSr – s. 705), *дѣлготръпа* se vyskytuje v rukopisech za řec. *μακροθυῶν*, *μακρόθυμος*, kde druhý komponent neodpovídá sémanticky staroslověenskému *трьпѣти*, a první komponent *дѣлго-* je čistě formálním napodobením řeckého *μακρο-* (*οτεμъ нарицаатъ сѧ... и щедръ милостивъ и дѣлготръпан* – Supr 12:11). Redundanci první části kompozita nalézáme také u dějového substantivního deverbativa *дѣлготръпѣннѣ* (*trpělivost*, *shovívavost*, *μακρόθυμία*, SSr – s. 189, Supr), dále i u dublety *дѣлготръпѣннѣ* i u adj. *дѣлготръпѣливъ* a u adv. *дѣлготръпѣльно* v Bes. *трьпѣннѣ* obsahuje již samo o sobě význam *trpělivost*, *vytrvalost* a vyskytuje se v kanonických památkách (Zogr Mar As En Sin Euch Supr Ryl) a překládá i kompozitum – *μακροθυμία*. Rovněž sloveso *трьпѣти* překládá řec. *μακροθυμειν*

(L 18,7). Výše vytčená kompozita s první částí *дѣлго-* se vyskytují pouze v Supr, Apoštolu a Bes; v žaltářích a Parim je za *μακρόθυμος* *трьпѣливъ*, na některých místech v Apoštolu je za *μακροθυμία* *трьпѣльство* (-*ствѣнѣ*), *трьпѣннѣ*.

Jiným příkladem dokládajícím sémantickou redundanci je substantivum vyskytující se v Supraslském kodexu – *родотворьць* (*tvůrce*, *γενεσιουργός*, SSr – s. 583), kdy první část nikterak nemění či neobohacuje významovou platnost druhé části.

Příkladem specifikace obsahu je původem dějové substantivum *ржкописаннѣ* (*dlužní úpis*, *χειρόγραφον*, SSr – s. 589, Supr), které je evidentně kalkem zmíněného řeckého kompozita *χειρόγραφον*, kdy bylo abstraktum konkretizováno, nejedná se tedy o „psaní rukou“.

Do evangelních památek staroslověnského jazyka nespádají překlady typu *шарописатель* (řec. *ζωγράφος*, rus. *живописец*, *malíř*, SSr – s. 789, Supr); čeština nezná formy na -*pisec* („světlopisec“, „barvopisec“); zajímavé je, že řecký výraz se kalkuje do stsl. jen v druhé polovině (-*писатель* = -*γράφος*), kdežto první komponent je jiný (*шаръ* = barva, *ζῶς* = živý), zatímco v současné spisovné ruštině dochází ke kalkování obou částí. Tento kalk je v ruštině doložený podle Miklošičova materiálu již v mladších csl. památkách. K sémantickému posunu jinému – metonymii – došlo u lexému *σκερβνηνομαδενнѣ* (*nečisté jídlo*, *μυροφαια*, SSr – s. 606 – jedná se o abstraktum (v řečtině) s významem: „požívání nečistých potravin“, tj. masa z obětí /pohanských/, Supr). Málokdy lze český překlad nosně vyjádřit také složeným slovem, jako je tomu v případě *животворикъ* (*životodárný*, *ζωοποιός*, SSr – s. 217, Supr).

I když se ve staroslověštině také vyskytuje několik mutačních kompozit, zůstává otázkou, zda jsou skutečně mutační. Jedná se o vnější kompozita typu: *листопадъ* (*říjen*, SSr – s. 307 – En 38a16), *водоносъ* (*nádoba na vodu*, *ὕδρια*², SSr – s. 119, SJS I, s. 206 – zde překlad *vědro*, *štoudev* – lexém nacházíme např. v Ev a Parim, v Ev – J2:6 Zogr Mar As Achr – *бѣ же тоу водоносъ камѣнъ шестъ по очищению иудѣискоу*). Dubletou ke kompozitu *водоносъ* je i-kmenové *водоносъ* (*nádoba na vodu*, *ὕδρια*, SSr – s. 119–120, Supr a parimejníky: 3 Rg 17, 14 a 16). Celkově lze konstatovat, že tendenci k mechanicky přesnému překladu nacházíme často v Supraslském kodexu, tedy v památce preslavské školy. V tomto konkrétním případě však vidíme obrazné pojmenování, kdy řecké jednoduché slovo je přeloženo staroslověnským kompozitem hned několikrát. Kompozitum s druhou částí deverbativní ve znění -*носъ* představuje v rámci kanonických památek unikát, neboť v retrográdním slovníku k SSr (Indexy 2003, s. 174) nacházíme s touto částí pouze substantivum *приносъ*, které je ovšem četné a do značné míry terminologizované. Z hlediska slovtvorby se tu jedná o kombinovaný způ-

² V řec. nejsou odpovídající kompozita; *ὕδροφοιόν* nebo *ὕδροθήκη* jsou velké sběrače vody – cisterny.

sob prefixálně-konverzní (ten je častý i v dalších slovanských jazycích, například v nové češtině: zásyp, posyp – terminologizace v lékařství a v silniční dopravě). Vedle toho je však míra produktivity slovesa *носити* patrná i z výskytu dalších deverbativ, a to adjektiv na *-носѣнъ*: *богосносѣнъ*, *чюдосносѣнъ*, *сзмрътосносѣнъ* (Indexy 2003, s. 171) a substantiv na *-носѣць*: *богосносѣць*, *страстосносѣць* (Indexy 2003, s. 181); neméně důležitá je také produktivita první částí *водо-* (srovnej lat. *aqua-ductus*), neboť existuje i *водочрпъ* – ὕδρῳρη (4 Rg 2,20 Zach)³ a v Supraslském kodexu je také *водотѣкъ* „vodní tok“ za řec. *χεῖμαρρος* 349,5, zatímco v Ps 125,4 mají Sin Pog Bon Lob Par za tuto řeckou předlohu *ποτοκλ*.

V rámci determinativních modifikačních kompozit s částí *зл-* převažují výrazy s etiketou negativna; zde nalézáme v druhé části kompozita z hlediska formy ponejvíce slovesa, a ta mají v současných jazycích ekvivalenty vyjádřené souslovími: *злословити* (*zlořečit někomu*, *κακολογεῖν*,⁴ SSr – s. 240, přičemž samotné *словити* neexistuje)⁵, naproti tomu v případě slovesa *злострадати*⁶ (*snášet obtíže*, *κακοπαθεῖν*, SSr – s. 240) je první komponent sémanticky zcela nadbytečný (lze opět klasifikovat jako specifikaci), neboť výchozí *страдати* zahrnuje i tento specifikovaný význam (*namáhat se, trpět, postrádat někoho*, ř. ekvivalenty různé, SSr – s. 626). Bylo by vhodné ověřit fenomén sémantické redundance v jazycích balkánského svazu, neboť např. v chorvatštině se vyskytují doklady jako *mukotrpan posao*.

Obzvláště sémanticky zajímavé je kompozitum *злосѣнь* (*posedlý*, SSr – s. 240, Supr 182:28, kde je první část staroslověnského kompozita sémanticky redundantní, avšak řecký ekvivalent je jednoslovný – ἄθλιος). Již pouhé *сѣнь* (*zběsilý, vztekly, zuřivý*, *μανῶδης, μαινόμενος, τοῦ δαιμονίου*) dostatečně odráží daný význam. V takovém případě dochází k umocnění významu negace, a navíc v tomto konkrétním případě tak první část složeniny významově a formálně poklesá směrem k předponě, stává se tzv. prefixoidem.⁷ Co se týče kompozita *злѡдѣяти* *са* (*být náměsíčný*, *σεληνιαζεσθαι*, SSr – s. 240, titul v Mar 43b:18), staroslověnské kompozitum nemá svůj řecký protějšek; dále z uvedeného dokladu vyplývá, že řecký ekvivalent je vlastně přeložen souslovím: o *злѡдѣтѣжѣнѣ* *са* *на нѡвѣи мѣсѣца* (samotné *злѡдѣти* *са* v Malachiáš 1,13 Gl překládá řecké

³ Ve staročeské Bibli se pro tento výraz (nádoba na vodu) též nevyskytují kompozita: 4 Rg 2,20 *osudie*; 3 Rg 17, 14 a 16 *čbernicě*; 3 Rg 18,34 *sřez*; J 2,6 *špích*; J 4,28 *vědro*.

⁴ Které je přesným antonymem k *εὐλογεῖν* – *благословити*.

⁵ Existují však dublety *злословесити*, *злословесѣствовати*.

⁶ Významově synonymní s již analyzovaným *длзготрѣпѣти*, avšak vykazuje jinou řeckou paralelu.

⁷ „Prefixoid je morfém, který se po stránce formální, významové a funkční liší od tradičních kořených morfémů i od předpon, např. *mikro-*, *mini-*, *elektro-*, *vele-*.“ Lotko, E., *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 1999. s. 83.

ἐνοχλεῖσθαι – „churavět“). Vyskytuje se ovšem i substantivum obsahující kvantitativní sufix *-ство*, – *злѡдѣнство* (*zločin, špatnost*, *κακούργια*, SSr – s. 240). V případě tohoto lexému a jemu významově podobných pozorujeme zúžení významu v nové češtině, tedy novodobou změnu kvality – konkretizaci, dále lze uvažovat i o tzv. jazykovém tabu⁸. Musíme ovšem konstatovat, že povrchově podobná kompozita *злѡдѣи* a *злѡдѣнство* na straně jedné a na straně druhé *злѡдѣяти* *са* jsou sémanticky zcela rozdílná, neboť z výše řečeného vyplývá, že *злѡдѣяти* *са* „být nemocný“ neznamena zlo morální, ale špatnost ve smyslu nesprávnosti; jedná se o sekundární význam (srov. v současné češtině výrok *Ona je špatná* znamená, že je nemohoucí neboli nemocná). Čtvrtý typ zla vymezil ve své práci přesvědčivě J. Sokol (Sokol 2004, s. 218–219) a v rámci této taxonomie daný doklad spadá do první skupiny: objektivních věcí (hlad, *nemoc*, bolest, smrt). Částečně synonymní je ve stsl. sousloví *злѡз са дѣяти* – *μαίνεσθαι* („být šílený“).

V důsledku kvantity formy (vznikající pod vlivem řečtiny kalkováním) dochází k jejímu částečnému vyprázdnění, pozorujeme ornamentálnost formy, sémanticky vzato se nejedná o plnohodnotné formy kompozit. Srov. např.: *добрѡвоніе* (*libá vůně*, *εὐωδία*, SSr – s. 190, Supr), přičemž existuje i nesložené slovo *воніа* (1. *vůně*, – ὀσμή; 2. pl. tantum *vonné věci / masti* apod./, ἄρωματα, SSr – s. 121), které je pro vystižení denotátu zcela dostatečné. Z hlediska současného slovanského jazyka vzniká otázka, zda by substantivum *воніа* nemohlo ve stsl. mít neutrálnější význam, jak to pozorujeme v českém slovesu *zavánět* či ruském *вонять* (*páchnout*). Výskyt tohoto substantiva v kanonických i dalších stsl. památkách však nutnost dalšího vymezení sémantiky fundujícího substantiva nepodněcuje (SJS I – s. 215–216), zatímco jiná situace nastává u řecké paralely ἡ ὀσμή (*zápach, vůně, čich*). Vystižení vůně s první částí *добр-* tak představuje opět vliv řečtiny. Analogická situace nastává u lexému *добрѡзгодѣнъ* (*εὐάρεστος, příjemný, vhodný*; SSr – s. 190, Supr). U následujících dvou kompozit se jedná o nápodobu řečtiny a tendenci k doslovnému překladu, opět v Supraslském kodexu, textu preslavské školy, neboť existují i nesložené lexémy, synonyma dostatečně postihující sémantiku řeckých výrazů: *говѣнъ* (*εὐλαβής, σεμνός; zbožný, bohabojný*; SSr – s. 172, Euch) a *говѣннѣ* (*εὐλάβεια, zbožnost, bohabojnost*; SSr – s. 172–173, Euch Cloz Supr), kompozita pak znějí: *добрѡговѣнъ* (*εὐλαβής, zbožný, bohabojný*; SSr – s. 191), *добрѡговѣннѣ* (*εὐλάβεια, zbožnost, bohaboj-*

⁸ Večerka, R. aj., *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha 2006, s. 184: „Je ostatně příznačné, že za slovo *tatъ*, které jako všeslovanské bylo vlastní i našim předkům (a u nás je dodnes zachováno v místních jménech jako *Všetaty* nebo *Tatobity*), je na české půdě noa jiného typu, metaforická perifráze *zloděj* < **zslodějъ* (pův. vlastně „konatel zla“); při jeho tvoření mohla se ovšem uplatnit i právně terminologická povaha nového výrazu, neboť právě ve společenské terminologii nacházely v češtině složeniny (vedle vlastních jmen) nejširší uplatnění.“

nost; SSr – s. 191, Supr). Právě na kompozitu *доброговѣннѣ* zachycuje jako první R. Večerka (Večerka 1984, s. 219) pojem sémantické nadbytečnosti, kdy by bylo zcela dostačující užití prostého *говѣннѣ*. Podobné případy redundance dobrého aspektu nalézáme v kompozitech: *доброповѣднѣ* (*vítězný*, καλλίνικος; SSr – s. 191, Supr), *добропомощница* (*dobrá pomocnice*, καλή βοηθός, SSr – s. 191, Supr), *добропотрѣбнѣ* ([*velmi*] *potřebný*, *užitečný*; εὐχρηστος, SSr – s. 191, Supr 287,15, přičemž samotné *потрѣбнѣ* za εὐχρηστος je v 2T 4,11 Mosk^b), *добро-разумнѣ* (*znalý*, *moudrý*; εὐγνώμων, SSr – s. 191, Supr, zatímco za εὐγνώμων je *разумнѣ* v Cloz 13b36), *доброчьстнѣ* (*zbožný*, εὐσεβής, SSr – s. 192, Supr, přičemž za εὐσεβής je *чьстнѣ* v Ev L 2,25), *дорочьстнѣ* (*zbožnost*, εὐσεβεία; SSr – s. 192, Supr, přičemž za εὐσεβεία je *чьсть* v Cloz 1a25), *дорочьсть* (*ctnost*, ἀρετή, SSr – s. 192, Supr), *дорочьстнѣ* (*zbožný*, εὐσεβής, SSr – s. 192, Supr, přičemž je též doloženo za ř. εὐσεβής pouhé *чьстнѣ* Supr 188,13).

Stejná sémantická redundance je pozorovatelná u produktivního prvního komponentu *благ-*.

Tato redundance se týká lexémů: *благовѣровати* (*zbožně, správně věřit*), εὐδεβεῖν, SJS I – s. 93, Napis), *благовѣръстнѣ* (*zbožnost* – εὐσεβεία, SJS I – s. 93, ale též *блага вѣра* – Supr 86,28), *благоговѣннѣ* (*zbožný* – εὐλαβής, SJS I – s. 95, kdy existuje se stejným významem *говѣннѣ* – SJS I, s. 412, tedy *zbožný, bohabojný*), *благомилостнѣ* (*přemilostivě*, SJS I – s. 101, Venc Nik, avšak v staroslověnských památkách pouze *милостнѣ* v Bes SJS II – s. 207 z lat. misericorditer). Adjektivum *добропотрѣбнѣ* (SJS I, s. 102 – Parim εὐχρηστος, *potřebný, užitečný*) představuje synonymum k výše analyzovanému *добропотрѣбнѣ*. Další případy částečného sémantického vyprázdnění prvního komponentu jsou doloženy v kompozitu *благооугодити* (SJS I, s. 107, Služ – *zalíbiti se*, εὐαρεστεῖν, *оугодити* – *zalíbiti se*, SJS IV, s. 598), podobně pak v *благооугоднѣ* (SJS I – s. 107 – Christ – *milý, příjemný* z ř. εὐαρεστος, k tomu *оугоднѣ* např. Ev Supr Euch – *bohu(libý), milý, příjemný* – za ř. ἀρεστός a za řec. εὐαρεστος např. v Supr 514,11). Tyto příklady mohou být též hodnoceny jako zesílení (umocnění) významu druhého kořene prostřednictvím prvních částí (a to jak pozitivního, tak i negativního významu). Tak bychom mohli pokračovat příklady složenin s první částí *благ-*, např. *благочьстнѣ*, *благочисти*, *благочьстнѣ*, synonymními k příslušným kompozitům s *добро-*.

Podobnou sémantickou redundanci můžeme nalézt i u jiných determinativ, uveďme jedno antonymního charakteru s první částí *зло-*: *злохочьльнѣ* (Klim SJS I – s. 688, *zlolajný*, maledicus k *хочьльнѣ* – *сваза злохочьльнаа оуста ерети-гомъ*), kdy pro vystižení obsahu by zcela dostačovalo adjektivum *хочьльнѣ* (*hanlivý, potupný, rouhavý*, βλάσφημος, τῆς βλασφημίας, SSr – s. 768, Supr). Opět se nabízí uvažovat o „zesilování“ významu druhé části kompozita prostřednictvím první části.

Sémantická redundance představuje ve staroslověnských rukopisech unikátní fenomén, jehož potenciální existenci by bylo velmi náležité prozkoumat i v dalších slovanských jazycích.

Seznam zkratek

lat. – latinsky, latinský

rus., r. – rusky, ruský

řec., ř. – řecky, řecký

stsl. – staroslověnsky, staroslověnský

SJS a SSr – viz literaturu

Seznam památek

Památky jsou citovány dle SJS: viz Úvod LXII–LXXVI.

Literatura

- Bláhová, E. (1989). Jubileum Slovníku jazyka staroslověnského. *Slavia*, roč. 58, s. 346–347.
- Bláhová, E. (1996). Kompozita v stsl. terminologii. *Slavia*, roč. 65, s. 261–271.
- Цейтлин, Р. М. (1986). *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.* София.
- Ефимова, В. С. (2006). *Старославянская словообразовательная морфемика*. Москва.
- Ефимова, В. С. (2007). О старославянском калькировании как специфическом способе словообразования. *Byzantinoslavica*, roč. 65, s. 117–128.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (od r. 1989). Praha.
- Fält, E. (1990). *Compounds in contact: A Study in Compound Words with Special Reference to the Old Slavonic Translation of Flavius Josephus* Περί τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου. Uppsala.
- Hauptová, Z. (1968). K otázce analýzy staroslověnského lexika. *Slavia*, roč. 37, s. 226–234.
- Helcl, M. (1957). *Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého*, strojopis disertační práce. Praha.
- Meillet, A. (1934). *Le slave commun*. Paris.
- Mitter, P. (2007/2008). K funkčně-strukturní charakteristice kompozit. *Češtinář*, roč. 18, č. 2, s. 37–44.
- Molnár, N. (1985). *The calques of Greek origin in the most ancient Old Slavic Gospel Texts*. Budapest – Köln – Wien.
- Ribarova, Z. (2003). *Indexy k Staroslověnskému slovníku*. Red. E. Bláhová. Praha.

- Řecko-staroslověnský index* (1 Prolegomena) – *Index verborum graeco-palaeoslovenicus*, hl. red. E. Bláhová (2008). Praha.
- Skalička, V. (2006). *Souborné dílo, III. díl*. Praha.
- Slovník jazyka staroslověnského* – *Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Hlav. red. J. Kurz (od r. 1958, I. 1966, II. 1973), hlav. red. Z. Hauptová (III. 1982, IV. 1997). Zkratka SJS. Praha.
- Sokol, J. (2004). *Člověk a náboženství*. Praha.
- Срезневский, И. И. (1893–1912). *Материалы для словаря древне-русского языка I–III*. Санкт-Петербург.
- Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (1994). Zkratka SSr. Москва.
- Šlosar, D. (1999). *Česká kompozita diachronně*. Brno.
- Vaillant, A. (1974). *Grammaire comparée des langues Slaves IV, La formation des noms*. Paris.
- Večerka, R. (1984). *Staroslověnština*. Praha.
- Večerka, R. (2006). *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha.
- Večerka, R. (1971). *Vliv řečtiny na staroslověnštinu. Listy filologické*, roč. 94, s. 129–151.
- Vepřek, M. (2006). *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc.

Summary

The Semantic redundancy in Old Church Slavonic

In the study the author seeks to shed light on the issue of how to view words formed by composition in the Old Church Slavonic literature. The author focuses on the semantic redundancy in compounds, in which the reach of influence of Greek on the phenomenon of composition in Old Church Slavonic was observed.

PhDr. Lukáš Zábranský, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
50003 Hradec Králové III
lukas.zabransky@uhk.cz

RECENZE A ZPRÁVY